

Széljegyzetek a sokféle határoeltságú „láthatatlan tér” fenomenológiájához¹

Orovec Krisztina fordítása

Nem kétséges: határok öröktől fogva léteznek. Minden bizonyos olyan régóta, mint maga az ember és a világ. A határ egyrészt csak tükörképe a teremtettnek és a tökéletlennek, annak a világnak, amely minden mozzanatában tartalmaz valamiféle végességet is. Másrészt, következménye annak, hogy az ember meghatároz és feloszt. Tudvalevően ez az ember egyik ismertetőjegye - a mértékadás és a rendezés. Vagyis: a határok (fel)állítás. Saját maga, de Mások számára is. Ezért hát világos, miért nyilvánul meg valamiféle hatalom a határ természetrajzában.

Fontos belátni a határ azon szerepét is, hogy megléte jelöli valaminek vagy valakinek az érvényességét, létezését. A határok keretein belül valaki vagy valami egyszerűen vagy létezik vagy éppen nem létezik. Azonban, a természeti határok viszonylag erős és tartós adottságaival ellentétben, az emberi határokat illetően fontosabb az állandó változás ténye. Az ember léte ugyanis önnön szabadságának állandó behatárol(ód)ása² a gondolkodás által. Igaz, ez csak az emberi határok határán belül, azok keretein belül történik.

***

¹ Ez a munka nem törekszik teljességre, s nem szándékozik rendszert alkotni a megjelölt fenomenon vonatkozásában. Hiszen csupán *margináliákról* van szó! Hasonlóképpen érvényes akkor a következő is: a helyenként fel-felbukkanó pesszimizmus nem kell hogy megijeszsen senkit - hisz néhány széljegyzet igazán nem lehet sorsdöntő fontosságú!

² A behatárolást ebben a munkában megkülönböztetjük a behatárolódástól. A behatárolás határok nyérése az objektum - a behatárolt viszonylatában. A behatárolódás fogalma viszont kifejezésre juttatja a szubjektív mozzanatot - korlátok közé állíthatom ugyanis a saját szabadságomat is: behatárolódhatok.

Önmagunk behatárol(ód)ásai érvényesek mind belső életünkre, mind az önkifejezésre, de a másokkal való együttélés terében is. Mint ilyenek, a határok mindig jelentékeny módon sokfélék. Ilyen határokat, ilyen módon nemcsak én állítok fel, hanem Mások is. Tehát ez azt jelenti, hogy az emberi élet az állandó behatárol(ód)ás drámai folyamata, mindnyájunk mindenkihez való viszonylatát illetően. Más szóval, az emberi lét a meghatározónak és a meghatározottnak, a behatárol(ód)ónak és behatárol(ód)ottnak, vagyis a határteremtőnek és a határok által teremtettnak - ezzel összefüggésben a hatalom elosztásának -, örökös dialektikus feszültségeként határozható meg.

***

Az, ami behatárolt, az valamiféleképpen strukturált és általában hierarchizált is. A modernitásból szükségképpen örököljük ennek a behatárolt vonatkozásnak (rendszerint egyetlenegy) középpontját. Ez nyit teret a határövezet létezésének - annak, ami határ menti, ami peremhelyzetű, ami a végéhez közelít, ami valahogyan marginális, ami a legtávolabb esik a középponttól... Mint ilyen, a határövezetet gyakran elkerüli a központ termékenyítő hatása, befogadási készsége... Feledésbe merül, szándékától függetlenül elveszik, titokban létezik láthatatlan térként, úgynevezett „fehér” foltként.

***

Az imént említettük, hogy a határok jelentősen különböznek egymástól, sokfajta. Mindenféle határ létezik. És rengeteg van belőlük. Akár kijelenthetjük, hogy a határokhöz határtalanul sok módon lehet közelíteni - és nem csak nagy számuk miatt.

***

Fontos azt is belátnunk, hogy a határok mindig valakik között és/vagy valamivel szemben határozódnak meg. A nem-létezők között és a nem-létezővel szemben nincs határ. Meghatároznak és felosztanak így a határok sok mindent, sokak között létesülnek, és nemkülönben: sok minden érdekében. Ezért a természetük is plurális kell hogy legyen. Megkülönböztetjük őket azon szempontok alapján, hogy *mik* vagy *kik között* jöttek létre, hogy *minek alapján*, és a *természetük*, valamint a *kiterjedésük, céljuk, okozati meghatározójuk*... szerint.

***

Nyilvánvaló: rengeteg határ létezik, szinte határtalanul sok van belőlük, lényegesen és közvetlenül kötődnek az emberhez és világához... Te-

hát maga a határ léte úgy tűnik, önmagában nem kérdéses, és nem is kell hogy az legyen. Vagyis, az a véleményünk, hogy nem annyira fontos maga a jelenség, mint inkább az, amit a jelenség mint jelenség önmagában pontosan megjelöl...³

***

Emlékezzünk ebben az értelemben régi hazánkra és a mindennemű elhatártalanításra, megszűntének kontextusában. Valódi elhatártalanítási áradat söpört végig tájainkon. Igaz, mint ahogy később kiderült: újabb határok, újabb elhatárolások létrehozásának érdekében. Vajon nem éppen az emberi cselekvés határainak hiánya járt-e azzal a következménnyel, hogy megnyilatkozott az emberi természet sötét oldala? Emlékezzünk vissza az akkori és itteni megszégyenülésünkre egy kérdésfeltevés formájában: vajon mi az, ami akkor nem roppant össze, vagyis nem vesztette el határait? Törésvonalak keletkeztek ugyanis, minden szinten. Az összeroppant emberek ontották magukból a gyűlöletet, amely, sic!, mások meggyilkolásában teljesedett ki. Még a Másik sem tudott határt szabni önnön cselekvéseinknek! Megszűnt a nyomor és megaláztatás elfogadásának határa, főképpen ott, ahonnan jövök. Egyszerűen összeroppant az emberi méltóság... Az emberi cselekvés határai – vérontás és nagy kínszenvedés árán persze – megsemmisültek, létrejöttek azonban másutt: emberek és nemzetek között.⁴

***

A határ, mint minden emberinek a szervezője, mint már megjegyeztük, nem csak ebben nyilvánul meg. Sok mindenben ott lüktet, létezik. Ahol meghatározó jellegként jön létre, ott jelentős megkülönböztető szerepet játszik. Már említettük: a határ meghatároz és megkülönböztet. A határ ugyanis meghatározással különböztet meg, és megkülönböztetve határoz meg. És éppen ez a lényege.

***

Mégsem elég ennyit tudunk róla. Lényeges ismernünk a többi specifikumát is. Ki az, aki felállítja, hol van, mi módon létezik, s milyen szándék hozta létet? Mit határol, ki rendelkezik felőle, s hogyan vonható meg?

---

³ És éppen ez nyit utat a sokoldalúbb tematizálásnak, amely már nem csak interpretatív vagy heurisztikus értelemben gyümölcsöző!

⁴ Ez a példa világosan mutatja a következőt is: az, ami szilárd és nem roppant meg, aminek tehát van határa és mértéke, az gondosan őriz magában sok mindent. A megroppantat pedig, egyértelműen helyre kell állítani. Az elfogadhatóság határai közé vonni újra, ne-hogy kiszivároghasson onnan.

Mire vonatkozik, kik között létesül, és kik számára érvényes avagy sem? S végül, milyen következményei vannak, kik azok, akik elviselik vagy eltűrik, és ki az, aki viszont hasznot húz belőle?

***

És ha e kérdések vonatkozásában kíséreljük megközelíteni ezt a jelenséget, láthatjuk, hogy valószínűleg épp az a döntő fontosságú, hogy a behatárolt - amely közvetlen következménye a határ megjelenésének - *hogyan* szerveződik. Különösen arra vonatkozik ez, ami az emberen kívül van, és nagyobb egész. Ugyanis, a behatárolt mindig heterogén szerkezetű. És ha méreteiben nagyobb, a heterogenitása is növekszik. Ez az oka annak, hogy a fenomenológiát hívtuk segítségül. Mert épp erre irányul a fenomenológiai mozzanat - immanens összetettségének lényegében van, hogy a teljességet átfogja.

***

Ez különösképpen a szervezett emberi lét terében érvényes, ahol a legjobb példának az állam mutatkozik, és mindaz, ami az állammal kapcsolatos. Itt a határ a legtöbbször számára meghatározza magát az életet. Tudniillik, az állam az, amely lehetővé teszi az emberek együttélését, a határok nagy számának kijelölésével. Az egyes ember saját belső határait és Másokkal szembeni határait illetően is. Ennek kétségtől páratlan példája manapság Európában az az ország, ahonnan jövök! Csak egyetlen, cseppet sem jelentéktelen tényről említek - a polgár, főleg saját hibájából, jelenleg mindössze néhány szomszédos országba utazhat az útlevelével..., s ez pedig, aktuális európai perspektívából nézve, bizony, több mint depimáló.

***

Az állam belső életében létező elhatárolódások tekintetében a kultúra sem képez kivételt. Nevezetesen, a kultúra egyesít, s így tehát meg is oszt. Valamiféle partikularizmus jellemzi. Csupán azt emeljük ki, hogy emiatt több szinten, több területen is megjelenik a partikularitás tényreése a mai állami keretekben. Valaminek a szervezett létezési formájaként egy lényegesen merev, korlátozó erejű jelenség ez. Ilyen például a nemzeti vonatkozás, a religiozitás, a regionalizmus, a lokalitás, sőt, a civilizáció is. Természetesen, ehhez a legszorosabban kapcsolódik az efféle kulturális minták esetlegessége tudatosításának hiánya - ezek a partikuláris változatok ugyanis itt általánosan érvényes álláspontokként jutnak érvényre, noha ez az értelmezés bizony több mint vitás.

***

Nem mellőzendő az sem, hogy ezek a partikuláris minták hozzák létre a valóság való(tlan)ságának hierarchikus felépítettségét. Más szóval, a partikularizmus elkülönülési elveken nyugszik. Határai ugyanis kizárják az idegeneket és az idegenséget. A Másik itt törvényszerűen kívül, a végeken, illetve a peremen tartózkodik. Elgyengült és elgyengített is egyben. Valahogy másmilyen – a láthatatlanul fehér térben. A láthatatlanság habitusának része. Viszont a liberális diskurzus ezt gyakran nem veszi figyelembe. Nem látja, mert nemigen célozza meg a határövezetet. A perem kiesik a látóköréből. Vagyis: a központira és a hasonneműre összpontosít.

***

Mindezt semmissé nyilvánítják a kifogástalanul egyetemes és aliberális axiómák: ezek az abszolutizáló inklúzió és a „nem hierarchikus különbözőzés” fennállását mondják ki. És semmi mást. Viszont semmi igényesebbet sem. A határvidék itt nem jelent hátrányt. Viszont így elveszik a fölérendeltség és az alárendeltség viszonya a kultúrák közötti kapcsolatokban; függetlenül attól, hogy a kulturális modell mely formáját, mely szintjét és alakzatát vesszük figyelembe, függetlenül a helytől, amely irányába és amely irányából zajlik a kommunikáció. Persze, ez itt nálunk nem érvényes, világunkban az egyetemeset a részlegesre szűkítik, egyszerűsítik le...

***

Vegyük például a keresztény paradigmát, amely „sajátos befogadói szerkezetet mutat fel. Jézus, ugyanis, végtelen érdekeltséget tanúsít mindenkinek a vonatkozásában. A másokhoz való fordulás az egyetemes inklúziót testesíti meg, ami a másik ember egyediségére irányuló megértő nyitottságot foglalja magában. Jézus címzettjei, ahogy tudjuk, nem mások, mint a központból kihelyezett emberek a „szegények, csonkabonkák, sánták és vakok” (Lk 14, 21). Lényeges, hogy ebben a kontextusban megy végbe az ember tapasztalati adottságaitól való elvonatkoztatás, függetlenül attól, hogy professzionális státusról, gazdasági helyzetről, vagy etnikai hovatartozásról van-e szó, Pál híres állítása ezt példázza: „Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs sem férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3, 28).⁵ És hogy így van-e ez a gyakorlatban is? Bizony nem!

***

Viszont, a határok velejárója a határvidék is, mint már mondtuk. Hogyan lehetséges – különösképpen a mindennapok haszonelvűségének közepette – élni, lenni, fejlődni a határvidéken? Ez egy lényeges kérdés. Va-

laminek a peremén, ahol sok minden a partikularitások szövődményeinek hatása alatt áll, ahol majdnem minden hierarchiálisan szerveződik, és ahol a hatalommal való rendelkezés és a hatalom megosztása rendszerint nem igazságos. A határvidéken – a hallgatás zónájában – tehát, nem érezni a központ által kinyilvánított törődést, annál inkább érzékelhető viszont az erőforrások és az élettér korlátozottsága. A határ árnyéka itt mindig hatalmas és dermesztő. Ebben az értelemben, a perem rejtetten mindig hátrányos térség. Érvényes ez mikro és makro nagyságrendben is.

***

Amennyiben a határterület kisebbségi is, akkor az egyben határon túli is. Legalábbis valaki(k) számára! És itt ő(k) csakúgy kivetíti(k) a saját érdekei(ke)t, kinyilvánítja(-ák) a saját szándékai(ka)t, megalapozza(-ák) a saját tevékenységét(-üket)... Az ellentmondásokkal és szegényes feltételekkel telis-tele – néha éles, metsző – törésvonalak mentén a határvidéki és a határon túli terület dialektikájának hatása sokak számára sorsdöntő.

***

A peremvidéki tevékenységi helyzet ezért, úgy tűnik, rendkívül összetett. A szélek perspektívájából különböző stratégiákat szükséges felállítani a különböző központokkal szemben, közben természetesen különféle akadályokkal kell számolni. A perem maximális erőfeszítéseit általában minimális haszon övezi! A központhoz tartozók gyakran igen különböznek, mégis jobban megértik egymást, mint a peremvidékieket. Fontos tehát bejutni a központba, mert másképp szinte lehetetlen létezni. Legalábbis közéleti vonatkozásokban. A központ a priori velejárója a kellemetességek sokrétősége, a peremvidéké, az elhanyagolt és majdnem elhagyatott határterületé pedig a sokféle hiány. A hiányosság különböző fajai jelennek itt meg... Hogy hogyan lehet őket megtapasztalni? Természetesen különféleképpen, de lényeges, hogy mindig a veszteség kockázatával. És ez csaknem teljesen egységesen érvényes.

***

Ám az sem mellékes, hogy ki hogyan viszonyul a határterülethez központcentrikusan megteremtett világunkban. A kulturális imperializmus egységesítő hatását elhallgatják: általában a hatalom közvetítésével erőszakolja rá magát dolgokra, emberekre. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy minden egyes partikuláris – így minden nemzeti és vallási – kultúra szigorúan csak egyetlenegy, „saját” igazságot fogad el. Így tehát egységesítő erejével formálja a saját világát. Nemcsak egyéneket, hanem teljes közösségeket illetően, kifinomult rámenősséggel.

***

Érthető hát, hogy miért lépnek fel gyakran a központra irányuló gyarmatosító törekvések. Nem mindig brutális természetűek ezek – az utóbbi időben mind szofisztikáltabbak. Gyengéd formában léteznek. Ugyanígy, a felvilágosult abszolutizmus, a központ mesterséges és felpumpált szuperioritása teljes lendülettel szállja meg a peremet, gyarmatosító szándékkal lép fel a határvidékkel szemben. Minden központtalanítási törekvés jobbító szándékú tehát.

***

Mégis, nem is mindig annyira fontosak a határvidékiek sorsának konkrétumai, még ha gyengeségből fakadnak is. Inkább az lényeges, hogy hogyan élük meg és interpretálják azt Mások. Mert így ők is meghatározzák azt, néha elsődlegesen ők. Újraértelmezve Losonczi már említett gondolatát, kissé elrugaszkodva tőle, azt mondhatjuk: a határvidék lakosa gyakran arról ismerszik meg, hogy makacsul lehorgonyozott az agrárontológia minimalizmusában. Ugyanis az a nagy és nemagrárius, kizárja a széleket, szinte pusztán perem-mivoltuk miatt. Továbbá, a peremvidék lakója valamiféle rurális önelégültségben és önfeledtségben létezik. A nem reflektált folklorizmus és naivitás formálja a létezését. Emellett a sokrétű alsóbbrendűségi érzés és a fatalizmus hatja át ezt az egzisztenciát; az egyetlen kiutat sokszor abban látják, hogy eszeveszetten menekülnek a központba. Érvényes ez mind a határvidék, mind a határon túli terület vonatkozásában. Különbség csak abban mutatkozik, hogy a határon túliak iránt megnyilvánul a szomszédságban élő rokonok minimális empátiája. A minimális, mert a rokonra irányul, aki valóban messze van és szegény...

***

Ámde nem kell különösebb bölcsesség hozzá, hogy leszögezzük: mindez így együtt messze áll a valóságtól, azaz magától a tényleges élettől. Ugyanis az élet gazdagon lüktet ott a végeken is, és nem határozható meg egyszerűen az uniformitással és az a priori fogyatékosággal. A határmentiek és a határon túliak életének hermetikus terhe csak nagy igyekezettel és előítéleteink átcsoportosításával fogható fel igazán. A Szerbiában horvátul alkotó kisebbségi író példája több mint paradigma, melyet itt mégsem hangsúlyozok – hogy különféle képpen és kreatívan lehessen majd olvasni a felhozott modell lényegét.

***

A legnagyobb ellentmondás mégis a következő: az objektum pozíciója peremhelyzetben felülkerekedik, mert a szubjektumnak egyszerűen nincs hol lennie. Nem elemi egzisztenciális értelemben. Az isten szerelmére, hiszen posztmodern korban élünk! Már évtizedek óta...

***

Itt nálunk sok területen tapasztalható lemaradás. Az állami szervezetben és az alacsonyabb szinteken is megjelenő centrizmus és centralizmus hatalmas teret nyert. Emiatt erő kell a létezéshez - erő a peremvidéki élethez, a fehér térben, nem birtokolva semmilyen hatalmat. Fiatalnak lenni még nehezebb - csak a fejlődés lehetetlensége van ugyanis kilátásban. Igaz, Végel pl. ott van, még mindig, a peremen. De vajon lesz-e még ott valaki ezután? Nem azért, mert ő nem lesz többé. Hanem azért, mert a peremhelyzetük számára a megnyilatkozás lehetőségei túlságosan behatároltak. Igen nehezen tudnak csak nagyra lenni.

***

A saját behatárolódottságom lehet akár minimális is, de mit érek vele, ha az állam által szabott határok, lévén maximálisak, teljesen gúzsba kötnék? És ki és hol tud erről a jelenségről valamit megtudni? A kisebbségiek önironikus pozíciójáról!? Ó, milyen hazafiatlan helyzetű is a határ menti kisebbség, hiszen csak külföldön beszélhet erről. Nem azért, mert otthon nem szabad, hanem mert otthon nincs erre lehetőség!

***

Célunknak mégis univerzalizisztikusnak, kozmopolitának kell lennie. Vagyis: „a különbözőség életszerű megközelítése” értékelés és rangsorolás nélkül, a teljes jogú megnyilatkozási lehetőség megadása - ez legyen a vezérlőelvünk. Tudnunk kell azonban, hogy a tapasztalat és a filozófiai, irodalmi örökség nemcsak hozzánk közel álló emberek vagy idegenek megközelítésének nehézségeiről szól, hanem a másokkal szembeni kegyetlen bánásmódról is. Egy kutató (Elaine Scarry) a következő elvet képviseli ezzel kapcsolatban: „az embernek az a képessége, hogy megbántson másokat, azért olyan fejlett, mert az a képessége, hogy másokban gondolkodjon, igen fejletlen”.⁶

***

---

⁶ Marta K. Nusbaum, Joshua Cohen szerk.: *Za ljubav domovine (rasprava o granicama patriotizma)*. (Beograd, 1999, 127.)

Amikor mások elgondolásának, megértésének nehézségeiről beszélünk, a legjobb példaként a „barátok esetét” hozhatjuk föl. Sartre képzelőerőről szóló munkájára hivatkozva Scarry azt írja, hogy a másikról – a barátról – alkotott kép mindig „halvány, száraz, élettelen, kétdimenziós és mozdulatlan”. A kozmopolita álláspont erősítésére szolgáló „önzetlen közelítés” stratégiájának fogalmát Russeltől veszi át. E stratégia lényege: „kiegyenlíteni saját magunkat másokkal, de nem úgy, hogy *kiegyenlítjük* a mások ismeretének és az önismeretünknek a jelentőségét, hanem oly módon, hogy kitöröljük az önismeretünket, és *ugyanolyan jelentéktelenné* válunk, mint a többiek”.⁷ Ekkor omladoznak, gyengülnek a határok is, s velük együtt a határ menti és a határon túli területek is eltűnedeznek. Mindenütt és mindenkinél! Ugyanis a központ megszűnik központnak *lenni*...

---

⁷ Uo., 130.

